خانەقای میرزا خانەقایەک بۆ حەقیقەتە مێژووییەکان.. ئیدریس مستەفا

باسێک لەسەر ڕۆمانی "خانەقای میرزا"ی میران ئەبراهام
نوسینی: ئیدریس مستەفا

بۆ خوێندنەوەی ئەم بابەتە بە PDF کلیکی ئێرە بکەن..

"ڕۆمان دەتوانێ ئەوە بڵێت کە ناتوانرێت بە هیچ ڕێگەیەکی تر بگوترێت، هیچ چالاکییەکی هزریی تر نابینم بتوانێت ئەوە بکات کە ڕۆمان پێیدەکرێت، ڕۆمان هەموو ئەو تەڵانەمان بۆ تاقیدەکاتەوە کە ژیانمان کەوتووەتە ناویان." میلان کۆندێرا.
" ڕۆمانەکانی میران ئەبراهام هەردەم تێڕامان و پرسیار بەجێدەهێڵن لە لای خوێنەر. ئەو وەڵامەکان بۆ ئێمە بەجێدەهێڵێ تاکو بە دوایدا بگەڕێین لە پشت دەرگا کڵۆمدراوەکانەوە. میران ئەو کارە باشەمان لەگەڵێ دەکات کە دەرگاکانمان پێ نیشان دەدات بەڵام کلیلەکان دەبێ خۆمان بیاندۆزینەوە."

خانەقای میرزا، ڕۆمانێکی تری نوسەری کورد میران ئەبراهامە کە بەهاری ساڵی پار، ساڵی ٢٠٢٣، لە دوو توێی نێزیک بە ٤٠٠ لاپەڕەییدا بڵاوکرایەوە. ڕۆمانی خانەقای میرزا ڕۆمانێکی مێژوویی نییە بەو مانایەی مێژوو بنوسێتەوە و تەواو، بەڵکو مێژوو بکاتە وانەیەک و بیخاتە بەردەممان بۆ تێگەیشتنمان لە ئێستا و هەڵوێست وەرگرتنیشمان بەرامبەر بەو کەسێتی و قەوارە و ڕەمزە سیاسی و ڕۆشنبیریانەی دنیای ئێمەیان قۆرخ کردووە. خانەقای میرزا کە ماڵی باوکی جەلالی میرزا کەریمە، دەبێتە ویستگەیەک بۆ نوسینەوەی ڕووداوەکانی دەورەیەک لە مێژووی ئێمە، ئەو ڕووداوانەی نەک تەنها چارەنوسی سیاسی ئێمەیان دیاری کرد تاکو ئەمڕۆکە بەڵکو ڕەنگڕێژی نەوەندەکی ڕۆشنبیریشیان بە نەخشاندین کە پڕە لە ئاڵۆزی وناسازی و نەنگی و نادادی. ڕۆمانەکانی میران ئەبراهام وەک هەمیشە شەڕی مافخوراوان و مافخۆرەکانی مێژوو دەکات، شەڕی ئەو ناودار و هێز و سەکۆیانە دەکات کە لەسەر شانی ئەوانی تر دەرکەوتوون و بنیات نراون. خانەقای میرزا ئەو ڕۆمانەیە شەڕێکی جیاوازتر دەکات کە

تایبەتە بە چین و توێژێکی سیاسی و ئەدەبی وەها کە بەخۆی پڕکێشەترین و ئاڵۆزترین خەڵکانی ناو کۆمەڵگەن.

رووداوەکانی رۆمانی خانەقای میرزا

رووداوەکانی ناو ئەم خانەقایە لەسەر دوو بەرەی گرنگی دنیای سیاسی ئەمە چەپ و راست/ ناسیۆنالیزم و سۆشیالیزم یاخود بە کوردییەکەی بەرەی قەومییەکان و شیوعییەکان، رەمزی ئەدەبی و رۆشنبیرییەکان لە نێوان ئەم دوو بەرەیەدا دەجێتە پێشەوە بە پاڵەوانێتی خێزانێک (میرزا کەریمی ئەحمەد ناڵبەند) بە تایبەت تاکێک لەو خێزانە بە ناوی "جەلالی میرزا کەریم." من لێرەدا هیچ شتێک لەوانە نانوسمەوە و ناڵێم کە پێشتر نوسراون و گوتراون لەسەر ئەم رۆمانە.
خوێندنەوەی من بۆ رۆمان بەگشتی و ئەم رۆمانە بەتایبەتی زۆرتر خوێندنەوەیەکی سیاسییە چونکە خودی رۆمان بە سروشت سیاسییە. هەموو ئەو رەگەزانەی لە رۆماندا هەیە، بەتایبەت ئەم رۆمانی خانەقای میرزایە، وەک زەمەنەکەی و مەکانەکەی و رووداوەکانی و کاراکتەرەکانی سیاسین.
ئەوە دروستە ئەم رۆمانە باس لە رووداوە مێژووییەکانی کۆمەڵگە و وڵاتی ئێمە دەکات بەڵام کەمتر دەچێتە قاڵبی رۆمانێکی مێژووییەوە چونکە دانەبڕانێکەکی زەمەنی و مەکانی و سیاسی و کۆمەڵایەتی و تەنانەت رۆشنبیریش هەیە کە وادەکات ئەو رووداوانەی لە دەیەی سییەکانی سەدەی پێشووەوە کە میران لەم رۆمانەدا باسیان دەکات هیچ کات ون نەبوون لە دنیای ئێمەدا و بەردەوام روویانداوە و ئیستاکەش وا بە بەرچاومانەوە روودەدەن گەر بەشیوەیەکی خراپتر و ترسناکتر نەبێ.
رۆمانی سیاسی واتە دەم لەدان لە هەموو بابەتە سەرەکییەکانی کۆمەڵگە هەر لە سیاسەت وەک خۆی و سیاسەتی حزبی و دەسەڵاتدارێتییەوە تا دەگات بە ململانێ رۆشنبیری و ئەدەبی و پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان کە دەرهاویشتەی ئەو بارودۆخە سیاسییەن.
رۆمانی سیاسی هەر بە مانای ئەوە نییە باسی سیاسەت دەکات و تەواو بەڵکو ئامانج لێی ئاگادار کردنەوە و هۆشیارکردنەوەی خەڵک و کۆمەڵگەیە بە گشتی و مینەکردنی ئەو حەقیقەتە ونبوانەی کە بزرمان کردوون یاخود لێمان بزرکراوە و دەبێ بیاندۆزینەوە تاکو نەوەی دادێ وەک نەوەی ئیستا و رابردوو نەبێت کە ئەنفالی کەمینە رەسەنەکانی خۆیان کرد بە شتێک کەچی دوایی خۆشیانی ئەنفال کرد.

بۆچی میران ئەبراهام

ئەوانەی لە دنیای سیاسەتدا دەژین و لە بواری سیاسەتدا شت دەنوسن

و سیاسەت وەک زانستێک سەیر دەکەن گەر بەلای بابەتێکی ئەدەبیدا بچن ئەوا ئەو بابەتە گرنگییەکی خۆی هەیە؛ نەک لە بەرئەوەی ئەوان گرنگن بەڵکو لەبەر ئەوەی ئەو دەقە ئەدەبییە گرنگە و باس لە بابەتێک دەکات کە سەرجەم لایەنی مێژویی و سیاسی و قەومی و چینایەتی و ئایینی و ململانێی نێوەندەکان وەک نیوەندی ئەدەبی و سیاسییەکانی رووماڵ کردووە لەسەر بنەمایەکی مەوزوعی وەها کە بە ئینسافانە و دوور لە رق و کینەی شەخسی نوسراوە. خانەقای میرزا ئەو بەرهەمەیە کە بەرجەستەیە بەو ئاماژانەی سەرەوە.

میران ئەبراهام خۆی بەرهەمی ئەو کارەسات و رووداوە دەتەزێنانەیە کە تێیدا لە دایک بووە بۆیە دەبینین یەکسەر خوێنەری تایبەت بەلای خۆیدا رادەکێشێ و ئەو دەشکاوییەی ئەو دیویەتی وەک کەمینەیەکی غەدرلێکراوی کوردی بە هەر وشەیەک و رستەیەک و لاپەرەیەکەیەوە دیارە بەڵام ئەوەی حونەرە ئەو هەردەم پەیامی بەخشندەیی و لێبوردەیی بڵاودەکاتەوە و تەنها مەبەست لێی ئەوەیە بەڵێ ئەمەش لێرە بووین، ئەمەش مرۆقین بەڵام بە ناسنامەیەکی کوردییەوە.

کوردبون بە مانا سیاسییە ناسیۆنالستییەکەی نا بەڵکو بە مانا مرۆیی و فەرهەنگی و کەمینەیی و ستەم لێکراوییەکەی و نیشتمانییەکەی. بۆیە کەسێتی نوسەر یەکێکە لەو رەگەزە سەرەکیانەی نوسین کە وا لە نوسەرەکە دەکات هەر شتێک دەیەوێت بە سروشت وابووە نەک دروستی کردبێ چ لە دانانی وشەکانی و نوسینی رستەگەلەکانییەوە تاکو رووداو و چیرۆکە راستەقینەکانی ناو رۆمانەکانی.

لە خانەقای میرزادا ئاستی وێژەیی زمان و داڕشتن و لە یەکدانی وێنەی رووداوەکان و وێنەکێشانی کاراکتەرەکان ئەوەندە بەرزە مرۆق دڵخۆش دەبێ کاتێک دەبینێ نوسەری رۆمان بەو ئاستە بەرزەوە لە نێوەندی ئەدەبی ئێمەدا دروست بووە؛ چونکە لە دوای راپەڕینەوە هەندێ لەو رۆمانانەم دیتووە کە زۆر گەورە کراون لە نێو رۆشنبیری ئێمەدا، بە رادەیەک خراپ و بێ کەڵکن پێم سەیرە ئەو هەموو خوێنەرەی هەیە هەرچەندە لێرەدا ئەو قسەیەی شۆپنهاوەر وەک نەقشی سەر بەرد دەسەلمێ کە دەڵێ ئەو کەسەی بۆ بێ ئاگاکان دەنوسێ خاوەنی زۆرترین خوێنەرە. دیارە من لێرەدا ناچمە ئەم بوارەی رۆمانەکەشەوە چونکە من زۆرتر بە دوای ئەو مانا و مەغزا و پەیامە گرنگ و ئازا و بە جورئەتانەوەم کە ئەم رۆمانە لە بن هەنگڵی خۆیدا هەڵیگرتووە وەک رووداوە سیاسییەکانی و ئەو بەریەککەوتە کۆمەڵایەتی و ئەدەبی و رۆشنبیریانەی ئەو دەورەیە و درێژبوونەوەی بۆ رۆژگاری ئێستامان.

رۆمان و نوسەری کوردی، رۆمان و نوسەری بیانی

دوو خاڵ بە گرنگ دەزانم لەم بارەیەوە باسی بکەم. یەکەم، جاران

هەروەها ئیستەش بابەتە ئەدەبییە ئەجنەبییەکان، بەتایبەت ئەورووپییەکان، لە نێوەندی ئەدەبی ئێمەدا بە پلەیەکی باڵاتر لە ئەدەبی خۆمان دەبینرا. ئەم دیدە هەقانیەتی خۆی هەبوو تا دەورەیەک و ئیستەش لەوانەیە وابێ بەڵام بە هەموو بەرهەمێک و خامەیەک و نوسەرێک نابێ وابێ بە تایبەت لە ئێستادا ئێمە خاوەن هەندێ بەرهەم و نوسەری خۆماڵی و بە توانای واهەین کە بتوانین بە خۆم بین لەو بارەیەوە. دووەم، لە دوای نەوەدەکانەوە لە نیوەندی ئەدەبی و رۆشنبیری ئێمەدا ئەو عەقڵیەتە پەیدابوو کە بە ئێمەش نوسەری ئەدەبی بەتایبەت رۆمانوسی خۆمانمان نەبێ، بۆیە گەڕان و دەسگرتن بە دوای نوسەرێکی وەهادا بەهەر نرخێک بێ دەبوو پەیدابێ. سەرەتا و ناوەڕاستی دەیەی نەوەدەکان دەرفەتێک بوو بۆ هەندێ خامە بەدەستی کورد ئەو بەشایەی پێ بکەنەوە لە هەندێ بواری ئەدەبیدا لەوانە رۆمان نوسین. چۆکی دەستی ئەو خامە بەدەستانە توانای داڕشتنی نوسین و شارەزایی لە وشە ریزکردن و دانایان لە رستەدا بوو. ئەم جۆر و شێوازە لە نوسین ئیستاش دیاردەیەکی بەهێزی خراپی ئەم نێوەندەی ئێمەیە تا جۆرێک لە خوێنەری دروست کردووە کە هەڵخەڵەتاون بەو وشە مرواری و رستە زەنگیانانەی بەرهەمەکانیانی پێ دەڕازێننەوە کە لە بنەڕەتدا خاڵین لە بابەتی هزر و دیدگەیی. کاتێک مەبەست لە بەرهەمێک هەر رازاندنەوە بێ بە وشەی مرواری و رستەی زەنگیانەیی ئەوا خامەی ئاوها هەرگیز ناتوانی بەرهەمی عەقڵ و خەیاڵ و سروشی خۆی بە بەڵکو هی شوێنی تر و کەسی تر دەهێنرێ و قاڵبێکی کوردانەی لی دروست دەکرێ و دەرخواردی خوێنەری نێوەندەکە دەدرێ.

ئەم حاڵەتەی باسمان کرد سەرئەنجامەکەی جگە لەوەی خوێنەرگەلێک دروست دەبن مەست و مەخمور بە دیار وشە و رستەی جوان و بریقەدارەوە کە لە رووی هزریەوە خوێنەری تەمەڵ دروست دەبن چونکە ئەو بەرهەمە ئەدەبیانە پرسیار دروست ناکەن بەڵکو وەڵامی حازر بەدەستیان پێیە و خواستیانە خوێنەر قەناعەت پێ بێنن بەوەی دەینوسن و دەیڵێن، گەر لە دەیەی یەکەم و دووەم و پۆڕرۆگرافی یەکەمدا دا نەبوو، ئەوا ئەوا لە لاپەرەی یەکەمدا ئەگەرنا بە لاپەڕەی دووەم و بگرە گشت پەڕەکان هەر بە دوای ئەوەیە خوێنەر موعجبی خۆی بکات بەو تەنتەنە و مەنتەنانەی دیانهێنە لە وشەو ناو و رستە و رووداوی خەیاڵاوی.

رۆمانی کوردی بە ئەوەی جیهانی بە دەبە محەلی بە بەڵام چەن محەلی بوونەک. رۆمانی خانەقای میرزا باس لەو رووداو و کەشانە دەکات کە تاسەر ئەسقان کاریگەری لەسەر کۆمەڵگە و وەڵات دانا تا وای کرد ببێت بە بەشێک لەو ئاڵۆوگۆڕە ناوچەییانەی کە لە نەخشەی سیاسی

نێودەوڵەتیدا ج□نگ□ی خۆی پیشاندا بەوەی چارەنوسی سیاسی وڵاتەکەی دیاریکرد لەو رۆژەوە تاکو ئیستا. دیارە ئەوەی ئەو رەونەقە لە ئاستی جیهانیە دەبەخشێ ئەو ماک و مۆرکە خۆماڵیەیە، ئەو بارودۆخ و رووداو و کەسێتی و کاراکتەرە خۆماڵیانەی کە لە رۆمانەکاندا پێشکەشی خوێنەر دەکرێ. من دەزانم رۆمانی تر هەن و من نەمدیون لەبەر زۆر هۆکار بەڵام میران ئەبراهام و رۆمانەکانی هیوای هەر خوێنەرێکی تامەزرۆ و بە ئاگا و رۆشنبیری جدیە کە لە مانا و چێژی رۆمان تێ بگات و رۆمانی خانەقای میرزای یەکیکە لەو بەرهەمە گرنگ و بەپێز و لە هەمان کاتدا تاڵانەی باس لەو دەورە سیاسیە و رووداوەکانی دەکات کە چارەنوسی هەم کوردستان و هەم عێراق و ناوچەکەشی لەگەڵ خۆیدا گۆڕی و ئێمە لە ئیستادا بەرهەمی ئەو رووداوانەین.
گەڕآنەوە بۆخاڵی یەکەم:

رۆماننوس و رۆشنبیرە جیهانیەکان کێ بوون؟

نوسین هەر بە تەنها یەک لایەنە نیە کە توانای وێژەیی و مەعریفی نوسەر پیشان دەدات بەڵکو لایەنی مۆراڵی و شەخسیەتی نوسەریش بەشێکی گرنگە و لیی دانەبڕاوە، بگرە جمکێکی لە دایکبووی یەک سکن.
بەرهەمە بیانیەکان بە خۆیان و نوسەرەکانیانەوە، زۆربەیان نەک هەر لەو ئاستە ئەدەبی و هزریدا نین بەڵکو لەو ئاستە مۆراڵی و ئینسانیەشدا نین کە ئێمە وادەزانین ئەوانە لە ئەوجی وێژە و ئینسانی بووندان. یەک ناوی نوسەریکی کۆن دەبەم وەک ڤیکتۆر هۆگۆ نوسەری فەرەنسی کە لە سەدەی نۆزدەدا ژیاوە چەندان بەرهەمی ئەدەبی و سیاسی هەیە. هەروەها ئاماژە بە دوو گروپە جیهانیەکەی دوای جەنگی جیهانی دووەم دەدەم کە ناسرابوون بە کۆنگرەی رۆشنبیری/ئەدەبی بۆ ئازادی و بە گروپی نوسەرە ئەنتی چەپەکان کە لە ٣٥ وڵات نوسەری جۆراوجۆریان هەبوو کە راستەوخۆ لە لایەن دەزگای هەواڵگری ئەمریکیەوە (سی ئای ئەی) پشتیوانی دەکران.
ڤیکتۆر هۆگۆی مرۆڤدۆستی فەرەنسی و راسیست و دژە مرۆڤی ئەفریقی و رەش..
ڤیکتۆر هۆگۆ هەندێ کاری باش و ئینساندۆستی هەبووە لە وڵاتی خۆی و هەنگاویشی ناوە لەو بوارەدا و لێرەدا ناچمە وێزەی ئەو شتانەی بەڵام باس لە رۆمانە بە ناوبانگەکەی دەکەم، قەمبوورەکەی نۆتردام، کە لەوێدا چی دەڵێ و لە بوارە ئینسانی و سیاسیەکەیدا چی دەڵێ. لە رۆمانی قەمبوورەکەدا جوانترین و ئینسانیترین بابەت باس دەکات کە چۆن کەسێک نابوت و شێواوە لە شێوەدا بەڵام چەندە جوان و مرۆڤدۆستە لە ناخیدا. ئەمە وەک ئەدەب، بەڵام وەک سیاسەت و فکر

پێچەوانەی ئەوە شت دەڵێت. ئەو مر□قی ئەفریقی بە کەمتر لە مر□قی سپی تەماشا دەکات و بگرە پێی وایە مر□قی سپی مر□قی رەشی دروست کردووە و رەش پێشتەکان ناشارستانی و دواکەوتوو و داوا لە فەرەنسا دەکات کیشوەری ئەفریقیا داگیر بکەن و مر□قی رەش فێری شارستانیەت واتە ئینسانیەت بکەن. واوەتر دەڕواو و دەڵێ هەر وەک چۆن خوا زەوی داوە بە مر□ق ئاوهاش کیشوەری ئەفریقیای داوە بە ئەوروپیەکان و فەرموون بیبەن بۆخۆتان.

گروپی نوسەر و رۆشنبیرەکانی سی ئای ئەی

کتێبی “کێ پارەی زوڕناژەنەکان دەدات” لە نوسینی فرانسیس ستۆنەر سان□درس کە ساڵی ١٩٩٩ بڵاوبۆیەوە. هاوکات لەگەڵ ئەو کتێبەدا هەندێ راپۆرت لە کتێبخانەی سی ئای ئەیەوە بڵاوکرانەوە. ئەو کتیبە و راپۆرتەکان باس لە دەورانی جەنگی سارد دەکەن. باس لە پێکهێنانی رێکخراوێک دەکات بە ناوی “لە پێناوی ئازادی رۆشنبیریدا” لەگەڵیدا باس لە دروستبوونی دوو جوڵانەوەی گەورەی رۆشنبیری جیهانی رۆژئاوا دەکات کە چۆن خزمەتی سیاسەتەکانی دەزگای هەواڵگری ئەمریکایان کردووە (سی ئای ئەی). ئەم رێکخراوە و جوڵانەوە کانی دوو ئامانجی سەرەکی هەبوو. ئامانجە سیاسیەکەی وەستانەوە بوو بەرەو رووی ب□□کی کۆمۆنیستی یەکێتی س□قی□ت بەڵام ئامانجە فکریەکەی کە ئەمە جەوهەری م□س□□ک□یە بڵاوکردنەوەی ئەو بەرهەمە ئەدەبیانە بوو کە لە فکردا دژ بە ئایدیۆلجی کۆمۆنیزم بوون وەک قوتابخانە فکری و کۆمەڵایەتی و ئینسانیەکەی و پیشاندانی ئەم دنیای سیستەمی سەرمایەداریەی لیبراڵ دیموکراسیە وەک بەهەشتی سەر رووی زەمین و لە بەرامبەریشدا پیشاندانی دنیای کۆمۆنیستی س□قی□تی وەک دۆزەخی سەر رووی زەمین .
زۆرن ئەو نوسەر و رۆشنبیر و شاعیرە گەورانەی تەنانەت فەیلەسوفانی رۆژئاوا و رۆژهەڵاتی ئەوروپا تەنانەت هەردوو کیشوەری ئەمریکاش لەگەڵیشیدا ئەفریقیا کە ساڵانێکی زۆر بۆ سیاسەتەکانی سی ئای ئەی ئەمریکا ئیشیان دەکرد لە رێگەی دروست کردنی ئەو دوو جوڵانەوە رۆشنبیریەوە و نوسەری کتێبەکە کە خۆی ئینگلیزە دەڵێ ئەوانە سەربازی□کی ئەمریکی بوون لەژێر ناوی ئازادی بیروڕا و دیموکراسی دژی ب□□کی رۆکهەڵاتی شەڕیان دەکرد. کاتێک هەندێک لەو کەسانە ویستیان خۆیان تورە بکەن کە چۆن ئاوها یاریان پێ کراوە بەڵام بەرپرسانی سی ئای ئەی و بەڕێوەبەری ئەو جوڵانەوانە بە توندی وەڵامی دانەوە و گوتی زۆر باش دەتانزانی ئەی ئەو هەموو پارە زۆرەی وەرتاندەگرت لە بری چی بوو. ناوەکان زۆرن و دەتوانم بڵێم زۆربەی زۆری ئەو نوسەر و فەیلەسوفانەی تیدایە کە لە دەمانی جەنگی ساردا چالاک و دیار بوون بەڵام هەندێک لە ناوە دیارەکان دەڵێم:

هانا ئارنێت، جۆرج ئۆرۆیڵ، بێرتراند راسل، دوایت ماکدۆناڵد، ئیسایا بێرلین، گابریل گارسیا مارکیز، سیدنی هوک، جۆن دیوی.... هتد.

مەبەست لەم باسە چیە

دەمەوێ جەخت لە دوو خاڵ بکەمەوە. یەکەم: کە چیدی با نوسەران و ئەدەبیاتی جیهانی رانەدەین بەسەر نوسەر و ئەدەبیاتەی خۆماندا کە ناوەڕۆک و شیوازی بەرهەمەکانیان تا بڕێی لە ئاستێکی بەرزدان و میران ئەبراهام وەک نموونەیەکی بەرجەستەی ئەم خاڵە دەبینم.
دووەم: گەر دەورانی جەنگی سارد ئەو کۆمەڵە زۆرەی لە نوسەر و رۆشنبیری گەورەی هێنایە دەر و کردنی بە سەربازگەلێک بۆ خزمەتی سیاسەتێکی ئیمپریالیستی وەک ئەمریکا لە رێگەی دەزگایەکی هەواڵگری جیهانی وەک سی ئای ئەیەوە ئەوا دەورانی ئیستاش پڕن لەوجۆرە نوسەر و رۆشنبیرانە چ لە ئاستە محەلیەکی خۆمان و چ لە ئاستە جیهانیەکەی بەڵام بە شێوەیەکی تر و بە شوێنێکی تر و بە مەبەستێکی تر.
ئیستا نێوەندی رۆشنبیری و چاپەمەنی کوردی پڕە لە بەرهەمی رۆمانی وەرگێڕدراو کە لە خودی بەرهەمەکانیاندا دەردەکەوێت لە کوێوە و بۆ کوێ و بۆچی ئەو بەرهەمە دەنوسرێ بەڵام خوێنەری کورد زۆر کەم ئاگای لەو پەیام و مەبەست و ئامانجانەیە کە لە پشت ئەو بەرهەمانەوە دەچنە پێشەوە. ئەوە دروستە کە نێوەندە پڕە لە بەرهەمی رۆمان و کەس نازانێ کام بەرهەم جێگەی خۆی پێ دراوە و تەنانەت هەندێ نوسەر و رۆمان براونەتە کێشکەڕانی فەلەک لە کاتێکدا هەموو بەرهەمەکانی کۆپی کراوەن یاخود دزراون. لە هەردوو حاڵەتی بەرهەمە وەرگێراوەکان و بەرهەمە دزراوەکاندا یەک ئامانج دەچێتە پێشەوە ئەویش کوشتنی روحی بەرهەمە راستەقینەکان و نەهێشتنی دروستبوونی خوێنەری بە ئاگا و هۆشیار کە بتوانێ پەیامەکانی پشت ئەو بەرهەمانە تێ بگات.
رۆمان یەکێکە لە سەرچاوە مەعریفیەکان کە زانیاریمان دەداتە لەسەر مێژوو، راستی رووداوەکان و کەسایەتیەکان و هێزەکان بەڵام گرفتی گەورە ئەوەیە کە رۆمان ئەو مەعریفەیە بۆ مەبەستێکی تایبەت بەکاربهێنێت. بۆ نموونە ئەو رۆمانە توریانەی وەردگێڕدرێنە سەر زامنی کوردی ئەو رۆمانانەی کە بە هێزێکی تر و قەوارەیەکی مێژوویی گەورەتر دەنوسرێن و گەر ناوی کورد یان هەر گەلێکی تر بهێنرێ ئەوا لە پەراوێزی ئەو مێژووە گەورەدایە کە نوسەر دەیەوێ گەورەیی خانەدانی خۆی چ مێژووییەکی یا ئەمەستاکەی لە فۆرمێکی هونەری و بەشێک لە ژیانی نوستالجیای نوسەردا پیشانی خوێنەری بدات. نمونەی تر هەن لە دنیای ئەمەدا بەڵام لێرەدا هەر ئەوەندە دەڵێم.

مەبەستی سەرەکی من لێرەدا ئەوەیە کە بڵێم کە خوێنەری کورد یاخود نەوەندی ڕۆشنبیری ئێمە دەبێ دوو ئەرک بخەنە سەر شانی خۆیان گەر خەمی ڕۆشنبیری کوردیانە، ئەوانیش: یەکەم، ڕۆمانە بیانەکان فەرز نەکەن بەسەر ڕۆمانە کوردییەکاندا و شان بە شانی ڕۆانەکنای خۆمان سێبەریان بکەن ئەگەرنا ئەوا ئێمە خۆمان نزم دەکەینەوە و لە نزمیشەوە هەرگیز ناتوانین چآوەڕێبەین بە بەرهەمەکانی دەوروبەرمان. دووەم، خوێندنەوەی بەرهەمە جیهانییەکان دەبێ وامان لێ بکات ڕۆمانە خراپ و بێ کەڵکەکانی خۆمان باش بناسین بەوەی بەراوردیان بکەین و وردبینەوە لێیان لەگەڵ ئەو بەرهەمە جیهانیانە؛ چونکە یەکێک لە دەردە کوشندەکانی دنیای خوێندنەوە و ڕۆشبیری ئێمە بە مەزنکردنی هەندێ بەرهەمن لەوانە ڕۆمان کە لە ڕاستیدا وێرانەیەکن لەو گۆڕەی. لەبەرئەوەی زۆرێک لە بابەتی بەرهەمەکان کۆپی کراو یا دزراوە ئەرک لەسەر نوسەرەکە تەنها داڕشتنەوەیەتی بە وشەگەل و ڕستگەلی وەها کە نەوەیک لە خوێنەری مەستی دروست کردووە کە لە بری بیرکردنەوە و تێڕامان تەئید کردنەوە و ستایش کردن فێر بوون. عەقڵی ڕەخنەیی و چاونەترسی لە گەڕان بە دوای حەقیقەتی بەرهەمە ئەسڵیەکاندا تەواو غائیبە و ئێمە دەتوانین خۆمان بگرینەوە گەر لە بەرهەمی وەک میران ئەبراهام و ئەوانی تر کە من نایانسم دەست پێ بکەین و نەوەیەک لە خوێنەری چاپۆک و هزر ڕەخنەیی و هۆشیار دروست بکەین.

خانەقای میرزا دەقێکی تەواو سیاسی لە قاڵبێکی ئەدەبیدا

میران ئەبراهام ئەو ڕۆمانوسەیە ڕۆمانەکانی سیاسین بەڵام ئەم خانەقایەی تاسەر ئەسقان سیاسیە کەچی لە فۆرمێکی هێندە ئەدەبی دانسقەدا دایڕشتوون خوێنەر هەست بە مەلەل ناکات و لە زۆر شوێنیشدا واهەست دەکەی چیرۆکی عەشقێک دەخوێنێتەوە وەک عەشقی بەهاری غالب عەربەتی و جەلالی میرزا کەریم؛ یاخود کەسێک و دوان یا خەزانێک هەن کە پایەی بنەڕەتی مایەی ڕۆمانن و خوێنەر بەلایخۆیدا کێش دەکات کە بابەتی ڕۆمانەکە سیاسیە بەڵام بەرهەمەکە ئەدەبیە؛ چونکە بابەتەکانی ڕۆمانەکە ئاوێتەیە بە مێژوویەکی تایبەت و تا ڕادەیەک نەبیستراو یاخود بە دەگمەن بیسترابێ، ئاوێتە بە ئازارە حەقیقیەکانی مرۆڤ ماندووەکان، ئاوێتەیە بە کۆمەڵەی ڕووداو کە ڕابردوو و ئیستای کۆمەڵگەی کوردی نەک هەر دەخەنە ژێر پرسیارەوە بەڵکو ئەوەمان پێ دەڵێ ئەم ئێستا ناساز و تاڵ و ناحەزەی ئێمەی تێیدا دەژین لە دنیای سیاسی و کۆمەڵایەتی و فەرهەنگی و وێژەیی دریژکراوەی ڕابردوویەکی پێچراو لە ناهەقی و غەدر و پاشقول لێگرتن و تاڵانی و کوشتنی کەسێتی و خەزان و کۆمەڵە ڕەنجدەر و

بەشخوراوەکانە.
دروست بوونی حزبە سیاسییەکان، چەپ و قەومییەکان و هاوپەیمانەتییەکانیان و ململانێ پەرلەمانییەکانیان لە خانەقای میرزادا تۆمارکراوە بەشێوەیەک وەک ئەوەی مێژوویەکی سیاسی بە خامەی کەسێکی سیاسی بێ ئینساف یاخود بێ لایەن بخوینیتەوە. بۆ نموونە لە دەمانی جەلالی میرزا کەریمدا بە دیاریکراوی ساڵی ١٩٦٣ باس و خواسی حزبێکی تازەی چەپگەرا دەکرێ، ئەو ڕۆژانەی شاسوار جەلال داوای دانیشتنێکی تایبەت لە جەلالی میرزا کەریم دەکات کە ڕێکخراوێکی مارکسیستی دابمەزرێنن وەک وەڵامدانەوە بۆ ڕۆژگاری سیاسی ئەو دەم. ئەو دەمانەی بۆشاییەکی سیاسی دروست ببوو بەوەی نە حزبی شیوعی توانی نوێنەرایەتی مەسەلە چینایەتییەکانی کۆمەڵگەی عێراقی بەتایبەتی کوردستانی بکات؛ نە پارتی دیموکراتی کوردستانیش توانی نوێنەرایەتییەکی راستەقینەی مەسەلە نەتەوایەتیە کوردییەکانی بکات چونکە ئەو دوو هێزە هەرزوو کارنامەی سیاسیان لای توێژێکی بەرینی کەسانی سیاسی ئاشکرا بوو کە هیچیان ناتوانن ببنە هێزێکی راستەقینەی گۆڕەپانی سیاسی عێراق و کوردستان بۆیە ڕێکخراوێک وەڵام بە مەسەلە نەتەوەیی و چینایەتییەکانی کوردستان بداتەوە زەروورەتێکی مێژوویی بوو.
لەو دانیشتنەی جەلال و شاسوار کە دواتر کۆمەڵەی ڕەنجدەرانی کوردستانی لە بەرهەم هات، جەلالی میرزا کەریم عاقڵییەکەی لەوەدا بوو کە وتی من تەنها بە راوێژکاری بەشداریتان دەکەم و نامەوێ کاری سیاسی حزبی بکەم. دیار بوو ئەو دەیزانی ئەو کۆمەڵەیەی ڕەنجدەرانەش ناتوانێ نوێنەرایەتی مەسەلە چینایەتییەکانی وڵاتەکەی و شارەکەی بکات. ئەو شارەی دەبێتە دەسکەلای دەستی کەسانی تر کە دوورونزیک پەیوەندیان نە هەر بە بیروباوەڕەی مارکسیەوە نیە بەڵکو بە خودی سیاسەتیشەوە نیە وەک میتۆدێک و زانستێک و مەبدەئێکی ئەخلاقی ئینسانی و ئیداری و ئازادیخوازی و دیدێکی شۆڕشگێڕی بە میللەتێکی ژێر دەست و سەربەستخواز.

چەپیزم لە دیدی میران ئەبراهامدا

چەپ بوون لە دیدی نوێدا تەنانەت ئەو دەمانەش بریتی بوو لە دەنگی بەشخواران و ستەم لێکراوان جا سەر بە هەر توێژێک و چینێکی کۆمەڵایەتی و سیاسی بوونایە. هەر ئەمەش کە وادەکات بڵێین هەموو ئەو نەتەوە و کەمینە جۆراوجۆرانەی ژێردەستەن بە سروشت مەیلی چەپیان هەیە چونکە داوای مافی یەکسانیخوازی بە هەموان دەکەن لە نێویشیدا نەتەوە سەردەست و زۆرینەکان. کوردیش هەردەم بەتایبەت لەو دەمەدا هەم وەک نەتەوە و هەم وەک کەمینەیەک لە عێراقدا بە

دوای ئەو بیروباوەڕانەوە بوون کە بتوانن بیانپارێزی و مافەکانیان دابین بکەن. سۆشیالیزم وەک ئادیۆلۆجیایەکی سیاسی و فکری ئامادەی ئەو دەورەیە و ئەو داواکاریانەی کوردان بوو بۆیە میران ئەبراهام لە زاری یەکێک لە کاراکتەرەکانی ناو خانەقاکەوە دەڵێت: هیچ میللەتێک بە قەد کورد پێویستی بە بیروباوەڕی سۆشیالیزم نیە. لا٣٥٧ کۆمینەکان جا لەهەر توێژ و چین و یەکەیەکی سیاسی و کۆمەڵایەتی و ئاینی و فەرهەنگی کۆمەڵگادا بن هەردەم بە دوای ئەو بیر و هزرانەوەن کە داوای ئارامی و ئاشتەوایی و مرۆڤدۆستی بە هەموان دەکات وەک یەک. ئەو دەم و تا ئەم ساتەشی ئێمە تێدا دەژین جگە لە بیروباوەڕی سۆشیالیزم هیچ ئادیایەکی تر پەیامی یەکسانیخوازی لە ئاستە سیاسی و کۆمەڵایەتی و نەتەوەیی و فەرهەنگیەکاندا نەکردووە، بۆیە دەبینین یەکەمین کەس کە پەرتوکی مارکسیزمی، سەرمایەی مارکسی، هێنایە ناو سلێمانیەوە کوردێکی جووی ڕەسەنی خەڵکی سلێمانی بوو لە ساڵانی چارەکە یەکەمی سەدەی رابردوودا بوو.

کۆمینەکان و خواستی دروستکردنی حزبێک بۆ کەمایەتیەکان…

کۆمینەیی بوون چەمکێکی مێژوویی و ئەخلاقی و ویژدانیە لە زۆرێک لە بەرهەمەکانی میران ئەبراهامدا کە جەوهەرەکەی پاراستن و داکۆکی کردنی ئەو مرۆڤانەن دەکەونە بەر زەبر و جەوری زۆرینە وەک کۆمینەی ئاینی، نەتەوەیی، فکری و سیاسی و فەرهەنگی تەنانەت ناوچەییش. لە خانەقای میرزادا هەموو جۆرە کۆمینەکان دەبینین کە چۆن دەبنە قوربانی زۆرینەکان.

هیچ حیکمەتێک لە خۆڕا یاخود بە سروشتی نایاتە بوون، بەڵکو هۆکاروپاڵنەری گرنگ و حەیاتی لە پشتەوەن بۆیە دێنە بەرهەم. حیکمەتی پێکەوە ژیان و هەوڵدان بۆ کاری هاوبەش لە زۆربەی حاڵەتەکاندا لە لایەن کەمایەتیەکانەوە، کەمایەتی ئاینی و نەتەوەیی و کەلتوری و کۆمەڵایەتی و سیاسی پێشنیار دەکرێن چونکە ئەوان لە پێش زۆرایەتیەوە دەزانن کە ئەوە هاوسەنگی ژیان رادەگرێت. زۆرینە سیفەتێکی ملهوڕی تیدایە کە کەمتر عەقڵ میوانی دەبێت و ئەو چەمکانەی کۆمینەکان ڕەتدەکەنەوە یاخود بە هەند نایگرن. کاتێک جوولەکانی عێراق و کوردستان دەیانەوێ حزبی خەڵتوز کە حزبێکی کۆنی جووکانی عێراق و کوردستانە زیندووبکەنەوە و ئاڵوگۆڕی ریشەیی بەسەردا بهێنن لەوەی هەر کەسێک لە هەر ئاین و نەتەوەیەک دەتوانێ ببێتە ئەندام تێیدا و ئامانجیش لەمە بەهێزکردنی بەرەی یەکگرتوویی ڕەنگاڵەیی کۆمەڵگەکەیە، بەڵام ئەمە راستەوخۆ لە لایەن حزبی هیوا ڕەت دەکرێتەوە و بگرە پێلاماریشیان دەدەن.

ماڵی میرزا کەریم قوربانیەک بە پرسێک...

ئەوەی نوسەر لە خانەقاکەی میرزادا پێشکەشی دەکات بەوەی ئەو ماڵە بە هەردوو لایەنی مادی و روحی دەبنە قوربانی بە پرسێکی سیاسی و چینایەتی و نیشتمانی و تەنانەت نەتەوەیش بەڵام نەتەوەیی بوونێک بە مانای شەڕی ناسنامەی میللەتێک بە دیاریکردنی چارەنوسێکی سیاسی و فەرهەنگی و کۆمەڵایەتی کە دوور بێت لە دەست چینە دەسەڵاتدارە قەومیەکەی. لێرەدا مەسەلەکە ئەوە نیە کە ئایا حزبی شیوعی عێراق ئەودەم نوێنەرایەتی ئەم دیدەی کردووە یان نا بەڵکو ئەوەی گرنگە خانەقاکەی میرزایە بە ماڵ و حاڵ و کوڕ و ژن و داروپەردویەوە کاراکتەرگەلێکی سروشتی و ڕێکخراوەیی ئەو دیدە چەپیە بوون کە میران ئەبراهام باسی دەکات. قوربانیدان بە ماڵ و حاڵی خەت و خاو و خێزان و خزم و خوێش و دەرودراوسێوە تەمسیل کردنێکی سروشتی و دەخئامیزی (وقعی) ئەو بیروباوەڕە کۆمەڵایەتیە هاوبەشەیە کە میرزا کەریم و کوڕەکانی خەباتیان بۆ دەکرد.

کرێکاری نەتەوەی سەردەست و ژێر دەست...

هەر لەو بازنە چەپێتی بوونەدا میران ئەبراهام خاڵێکی ئێجگار گرنگ ئاماژە پێدەدات ئەویش کرێکاری نەتەوەی سەردەست و کرێکاری نەتەوەی ژێر دەست.لا ١٨٦. ئەو باسە خاڵیکی گرنگ بووە لە لای خودی دامەزرێنەرانی قوتابخانەی کۆمۆنیستی و کرێکاری، مارکس و ئەنگلس، کە ئەوانەش پێیان وابووە بابەتە چینایەتیەکان هەر بە تەنها لە فۆرمێکی ئابوری و کرێکاریدا قەتیس نابنەوە بەڵکو مانەوەی مەسەلەی نەتەوەی سەردەست و بن دەستەکان خەباتی چینایەتی دەگۆڕێنێتە شوێنێکی تر کە دەبێ وەڵامی پێ بدرێتەوە ئەویش مەسەلەی نەتەوەییە. دەسەڵاتی کۆمۆنیستی و کرێکاری دەبێ وەڵام بە هەندێ کێشەی سیاسی نەتەوەیی و فەرهەنگی بداتەوە ئەگەرنا لەوەدا مەسەلەی جیاوازی چینایەتی نەتەوەکان دەردەکەون بە رادەیەک کە کرێکاری نەتەوەی سەردەست خۆی رادەدا بەسەر کریکاری نەتەوەی ژێر دەستدا. ئەم بابەتە گەر ئاستە نەتەوەییەکەی چارەسەر نەکرێ ئەوا ئەو کەماسییەکی گەورە دەبێ بۆ هەر قوتابخانەیەکی ئایدیۆلۆجی و دەسەڵاتدارێتی چینایەتی.

شیوعیەکان لە نێوان لایەنگیری و دژایەتی زایۆنیزمدا...

بابەتێکی سەیر و سەمەرەی سیاسی و فکری کە میران ئەبراهام لەو خانەقایەدا دەیگێڕێتەوە ئەو باسەیە کە شیوعیەکان بە دەسکیسەی زایۆنیزم دادەنرێ دیارە ئەمە پڕوپاگەندەی هێزە نەیارە قەومیە عەرەبی و کوردیەکانەشە و زۆر دوورە لە راستیەوە. شیوعیەکان وەک هێزێکی چەپی ئەو دەم و چەپی ئیستاش بە ئاشکرا دژە ئیسرائیلی

خۆیان رادەگەنن لە ژێر ناوی دژە زایۆنیزمدا. چەپ و هێزە چەپەکانی ناوچەکە بە گشتی و کوردستان بە تایبەتی ئامادەیی هەمیشەییان هەبوو تا ساڵانی کۆتایی حەفتاکان کە شان بە شانی هیزە فەلەستینییەکان دژی ئیسرائیل شەڕیان دەکرد. بۆ نموونە عەبدوڵلا گۆران و رەفیق چالاک دوو کەسێتی کوردبوون چوون بۆ فەلەستین تا خزمەت بە قەزیەیەکی فەلەستینی بکەن دژ بە قەومی جوو. ئەمە لە کاتێکدایە، گۆران بۆ نموونە، یاخود چەپەکانی تر کەمینەیە بوون لە وڵاتی خۆیان هەم لە رویی نەژادیەوە و هەم لە رویی سیاسی و فکریەوە. ئیستاشی لەگەڵدابێ ئەو فەهمە بوونی نیە کە مەسەلەی ئیسرائیلیش مەسەلەیەکی کەمینەیی ئاینی و فەرهەنگی و مێژوییە لە بەرامبەر هەردوو ئاین و شارستانیەتی ئسیلامی و مەسیحی. بە تایبەت لە رۆژی دروستبونی دەوڵەتی ئیسرائیلەوە کەم کەس ماکی ئە وکەمایەتی بوونەی مەسەلەی ئیسرائیل و فەلەستین دەبینن. بەهەرحاڵ، لێرەدا ناچمە پاڵ بابەتێکی سیاسی قوڵ بەڵام دەمەوێ بڵێم گرفتی گەورە لەوەدایە کەمینەیەک دژی کەمینەیەک شەڕ بکات بۆ نموونە کەمینەی کوردی جوو بە زۆر دەرکرا بۆ ئیسرائیل گوایە ئیسرائیلین و ئیسرائیل وڵاتی ئەوانە کەچی لەملاوە کوردی هزر هەژار دەچوو شێوەی ئەو جوانەی دەکرد کە هەشتا کفنی دەرکردنیان لە کوردستان بەهەی جوولەکە بوونیانەوە زۆرد نەبوو بوو.

یادەوەریەکی بە ئازاری هەمیشەیی چەپێتی بوون

میران بابەتێکی ئەجگار چینایەتی و دەخئامیزی و بگرە پێ لە ئازارمان بۆ دەگێڕیتەوە لە زاری جەلالی میرزا کەریمەوە کە باوەڕناکەم لە هەست و هزری هیچ یەکێک لە ئێمەی نەدابێ و لە هەموو زەمان و مەکانێکدا دووبارە دەبنەوە و بگرە بووە بە رەسایەکی ئەبەدی سیاسیمان. هەر یەک لە ئێمە و هەر مرۆڤێکی دیکەی ئەم دنیایەش ئەو شوێنەی خۆش دەوێ کە هەموو ژیانی منداڵی و گەنجی و کامەی تێدا بردبێتە سەر مافی خۆیەتی تا سەر مەخ خۆشی بوێ بەتایبەت ئەو شارەی چەقی زەربەی دەرکەوتن و گرفت و کەشە و ململانە سیاسی و کۆمەڵایەتی و رۆشنبیریەکانی ئەو دەورەیەی وڵات بێت؛ بەڵام کاتێک شتەکان پێچەوانە بکەونەوە و ئەوانەی قوربانیان بە رزگاری و سەربەستی و ئازادی شاردا و جەلادەکانیش کە جەستەی قوربانیەکانیان خەڵتانی خوێن کرد و دواتر خۆیان و منداڵەکانیان ببنە سەرداری شار و سیمای مەعریفە و خانەدانی و رەشةبیری شار ئەوا دەبێ چ دەشکاوێک رووت تێ بکات. لاپەڕەکانی ٨٤ و ٨٥ یادەوەریەکی جەلالی میرزا کەریمە و ئەم یادەوەریە وەک تاڵترین تاڵی باس دەکات.

ئێستا و رابردوو

یەکێک لەو رەگەزە سەرکیانەی رۆمانی زیندوو هەیەتی دۆزینەوەی رەگە مێژووییەکانە کە لە ئێستادا دووبارە بوونەتەوە. مێژوو بەخۆی زانستێکە بەڵام دەست بردن بۆ مێژوو لەم سۆنگەیەوە ئەوا پیویستی بە مەعریفە هەیە. مەعریفەی ئەوەی لە زەمەنە جیاوازەکاندا چی گوزەراوە و چی دەگوزەرێ؛ ئاگایی لەوەی کە لەو دەمەدا چی گوزەراوە و لەم دەمەشدا هەر دەگوزەرێ بە هەموو لق و پۆپ و چڵەکانیەوە. گێڕانەوەی ئەو مێژووەی میران ئیبراهام لە خانەقای میرزادا دەیکات چ ئاستە سیاسی و چ ئاستە رۆشنبیرییەکەی دەچێتە چوارچیوەی ئەو زانستی مێژووییەوە کە نەک وەک چیرۆکنوسێک بەڵکو وەک توێژەرێک هەڵکشان و داکشانی رووداوەکان و کەسێتییە سیاسی و رۆشنبیرییەکانی ناوی لە رێگەی بەڵگەنامە و گفتوگۆی زیندووی خودی کەسەکانەوە دەخاتە روو. نوسەر خاوەن میتۆدێکی تایبەت بەخۆیەتی کە بەشێوەیەکی سیستماتیک شیکاری رووداوەکانی رابردوو دەکات؛ میتۆدێک کە رق و لاگیری کوێرانە بە هیچ لایەک و کەسێتییەک پیشان نادات بەڵکو شیکاری پرۆسەی رووداوەکان و بەرخوردی کەسێتییەکان وەک چۆن بوونە ئاوها دەگێڕێتەوە.

لە بواری سیاسی مێژووییدا

دەسەڵاتە سەرکوتکەرەکان چ لە مەرکەز یا لامەرکەز بووبێ کاتێک ترسی راسانی خەڵکیان لێ نیشتووە و هیزێکیشیان ئەوە نیە پارێزگاریان لێ بکات، پەنا بۆ هێزی دەرەکی دەبەن تا بە هانایانەوە بێن. رژێمی بەعس داوای پشتیوانی لۆجستی و سەربازی لە وڵاتانی عەرەبی کرد بۆ ئەنجامدانی پرۆسەی ئەنفال. هیزە کوردییەکان چ لەو دەمەدا و چ لە ئێستادا مێژووییان پرە لە هینانی هێزە دەرەکییەکان بۆ گیانی یەکتر، هەر ئەو دەمەش حکومەتی دیارە بە رەزامەندی هەندێ هێزی ناوخۆش بووە، داوا لە حکومەتی تورکیا دەکات ناڕەزایی و خۆپیشاندانەکانی سلێمانی خامۆش بکەنەوە؛ ئەوانیش بە هیزێکی کۆماندۆی بەهێز و ئامادەکراوەوە دەدەن بەسەر سلێمانیدا ئەوەی دەیکەن دەیکەن.

ناڕەزایی خەڵک لە بەرامبەر دەسەڵاتی ناوخۆییدا

هەروەک چۆن لە ئێستادا نارەزایەتی خەڵکی کوردستان لەو دەسەڵاتدارێتیە گەیشتۆتە بینا قاقا، هاواریان بۆ بەغداد بردووە تاکو فریایان بکەوێ لە دەست داد و بێ دادی ئەم دەسەڵاتە خۆجییە کەچی هەندێ خەڵکی سەبەر و ناسەبەری ئەو دەسەڵاتە تانە و تەشەر لە خەڵکانی نەدار و بێ وەزع دەدەن، هەر ئاوهاش لە ساڵانی چلەکاندا

جوتیارانی ناوچەی عەرەبەت بە خۆیان و خاو و خێزانەوە و بە جلوبەرگی کارەوە لە عەرەبەتەوە تاکو سلێمانی بە پا دێن تاکو گلەیی و گازەندە و بێزاری تاسەر ئێسقانی خۆیان لە تاو زوڵم و زۆرەکانی شێخ لەتیفی برای شێخ مەحمود بگەێننە دەسەڵاتدارەتی حکومەتی مەرکەزی لە سلێمانی. کەچی هەر ئەو دەمە هەندێ لە خەڵکی سلێمانی هاوهویان لیدەکەن و بەردبارانیان دەکەن.

شێرکۆ بێکەس لە دادگای جەلالی میرزا کەریمدا

لە یەکێک لە چاوپێکەوتنەکانی نوسەری سوری، مستەفا خەلیفە، دا کە خاوەنی یەک رۆمانی گرنگ و ناوازەیە کە چەند ساڵی پێش ئێستا بڵاوبۆیەوە و کراوە بە کوردیش بە ناوی القوقعة یاخود قەپیلک، باس لە زنیدانی دوانزە ساڵی خۆی دەکات لە زیندانەکانی حکومەتی سوریای ساڵانی هەشتا و نەوەدەکاندا، پرسیاری ئەوەی لیدەکەن کە ئایا رق و کینەی لە دڵدا هەیە دژ بە حافز ئەسەد یا بەشار ئەسەدی کوڕی. دەڵێ بەڵێ تا بڵێی رق و کینەم هەیە بەرامبەریان چونکە لە خۆرا دوانزە ساڵ زیندانیان کردم. ئەم حاڵەتە لای مێران رێک پێچەوانەیە. ئەوەی بەسەر ئەواندا هات وەک کوردێکی جووی رەسەنی سەدان و هەزاران ساڵی ئەم وڵاتە کە چەن هەموویان، سەروو شەست هەزار، دەربەدەر کران و چەن ئەنفالی روحی و مەعنەویان کردن کەچی یەک بەشەر یەک قەڵەم لەو وڵاتە نەک هەر بەدەنگیانەوە هات بەڵکو قسەشیان پێگوتن و وەک بێگانەیەکی خراپیش قسەوقسەڵۆکیان خستە دوایان کە ئێستەش لە ناو خەڵکدا باوە؛ کەچی میران ئەبراهام وەک کوردێکی رەسەنی جوو بە میتۆدێک و ئەخلاقێکی مەرۆیەوە جگە لە هەڵێشتنی لێخۆشبوویی و ئاشتەوایی دەگێڕێتەوە ناومان و بەوەی پێمان دەڵێ من تەنها دەمەوێ بڵێم کە ئێمەش لێرە بووین، ئێمەش ناسنامەمان کوردییە بەس ئاینمان جولەکەیە.

لە گفتوگۆکەی نێوان جەلالی میرزا کەریم و شێرکۆ بێکەسدا، لاپەڕە ٣٥٩، هەمان میتۆد و روحی ئارامی و لێخۆشبوویی بڵاودەکاتەوە و باس لەو گفتوگۆتە دەکات کە لە ئەمریکا بووە و چەن رووداوێ ئاوها نوسیویەتیەوە، بەڵگەکەش بە ئینسافی ئەو گفتوگۆیانەیە کە لە زاری جەلالی میرزا کەریمەوە دەردەچن بەرامبەر شێرکۆ بێکەس بەوەی هیچ کینە و بوغزێک نابینی تیایاندا، بەڵکو بریتییە لە هەندێ گلەیی و گازندە کە لە هەموو کەس باشتری لێ تێدەگات چونکە دەزانێ جەلال ئە وپردە بووە کە ئەمی بەسەردا پەڕیەوە و بوو بەو شێرکۆیەی کە ئێستا بە یەکێک لە رەمزەکانی شعری نوێی کوردی دادەنرێت.

ئەو دەسەڵات و فکرە قەومییە زەهراوییەی لە پشت پاشقول لێگرتن و ناوزڕاندن و بێ ئەدەبییەی بەرامبەر بە جەلالی میرزا کەریم کراوە

تاکو سەکەکە بە شیرکە چەڵە بێت، هەمان ئەو دەسەڵات و فکرە بوو کە شێرکۆ هەموو ژیانی تێدا خەرج کرد. شێرکۆ گەر بچێتە کەشکۆڵانی فەلەک شاعری ئەو چەکدار و سەرکردە و هێزانەی شاخ بوو کە ژیانی هەزاران کوردی دەشت و گوندی بە تاوانیان کردە قوربانی خۆیان و لە شاریش وەڵاتیشیان کرد بە وێرانەیەک ئەوپەڕی دیار نەبێ. کەچی شێرکۆ هەر بە شان وباڵیاندا هەڵەی دەدا. لە شاخ بە هەڵەی بەرزەفە ناوزەدی دەکردن و لە شاریش هاواری بۆ دەکردن و دەیگوت خوێنەکەشم کەسکە. شێرکۆ تا مرد پیاوی رژێمەکی میلیشیایی بوو کە دووروونزیک پەیوەندی بە شۆڕش و خەبات و ئازادی میللەتەکی ستەملێکراوی وەک کوردەوە نەبوو. تا ئەوەندەی لە شاخ بوو خۆی شاهیدی هەموو ئەو تاوان و هەڵە مێژوویانە بوو کە دەرهەق بە خەڵکی دەشت و دەری کوردستان دەیانکرد کە ئەنجامەکەی هەڵەبجە و ئەنفال بوو. لە شاریش ئەو هێزەی شێرکۆ ی خوێن کەسک خۆی بە دەتواندەوە لە شعرەکانیدا بە یەکێک لە دوو تاوانبارە سەرەکیەکەی شەڕی ناوخۆ و هێنانی هێزی دەرەکی و تاڵان و بەڕێیی سەروەت و سامانی وڵات کە ئیستاش بەردەوامە. لە لایەکی تر، جەلالی میرزا کەریم هەیە کە تا مرد لە بەرەی خەڵکی بەشخوراو و ماف زەوت کراودا بوو. بۆیە جەلال گەر زەریش دەرنەکەوتبێ و نەناسرابێ ئەوا شکۆ مرۆیی و مێژوویی و ویژدانیەکەی چەندانی وەک شێرکۆ دەخاتە ژێرەوە. لە بواری ئەدەبیشدا شێرکۆ قەرزاری جەلالە چ وەک ئەوەی کاریگەری خوێندنەوە و نوسینی لەسەر داناوە هەروەها خاڵی دەرکەوتنی بزووتنەوە ئەدەبی روانگە وە بوو کە جەلال دایمەزراند.

خوێندنەوەی رابردووی سیاسەت و بەرخوردی ناوشاری کەسان و لایەنگرانی هێزە قەومیەکان تەنانەت شیوعیەکانیش مێژوویەکی دووبارە بووەی دنیای سیاسی ئێمەیە و رابردووی سێ دەیەی رابردوومان بەڵگەنەویستیەکی روروداوەکانی ناو خانەقای میرزایە. هەرجەندە میران ئەبراهام بە بەڵگەوە ئەو رووداوانەی لە لایە و نوسیونیەتەوە بەڵام هەر دەڵێی خۆی لەوێ بووە کاتێک بۆمان دەگێڕێتەوە. چاویلکەکانی میران ئەبراهام لەوەوە هەموو دیمەنەکانی بۆ گواستووینەتەوە هەر لەو کەسە دیار و بە ڕەمز کردنانەی دنیای سیاسی و ڕۆشنبیریمانەوە تا دەگات بەو خانەوادانەی وەک نیسک شوێنگەی کۆمەڵایەتیو سیاسی خۆیان گۆڕیوە و لە هەر سەردەمێکدا دەوریان پێدراوە و بەکاریان هێناون بۆ لێدان و رسواکردنی ئەوانی تر چ لە ڕێگەی کوڕەکانیان و پیاوەکانیانەوە یاخود چەقۆ وەشێن و شەقاوەچیەکانیانەوە بە نمونە عەباسی گوێچین.

بەراوردکاریەک لە نێوان چوار کەسێتیدا…

لەرەدا بە نموونەیەکی مەژوویی دەمەوێ باس لە مەژوویەکی دی بکەم. بەراوردکارییەک هەیە لە نێوان شێرکۆ بێکەس و جەلالی میرزا کەریم لە لایەک و نیکۆلای تێسلا و تۆماس ئەدیسۆنیش لە لایەکی تر. هەموو ئەو کەسە دیارانەی چ سیاسی یا ئەدەبی یا زانستی کە دەرکەوتن و بە جۆرێک لە جۆرەکان لە دەسەڵاتەوە نزیکن ئەوا بەسەر شانی کەسێکی تردا ڕۆیشتوون تا بەو ئاستە گەیشتوون. ئەمە باسی نمونەی شێرکۆ و جەلالمان کرد بەڵام باسی تێسلا و ئەدیسۆنیش بکەین بزانین چۆن مەژووەکان دووبارە دەبنەوە بەڵام لەم نموونانەدا تەنها بە شێوەیەکی تراجیدی دووبارە دەبنەوە. لەگەڵ ئەوەی ئەدیسۆن خاوەن ئادیای ئەلەکتریکی خۆی بوو، بەڵام ئاستی زانستی نیکۆلای تێسلا زۆر بەرزتر و بە بەهرەتر بوو، هەروەها ئەدیسۆن زۆرێک لە ئایدیاکانی تێسلای دزی و بەکاری هێنا هەرچەندە تێسلا ئەو بابەتەی دایە دادگا بە جەند جارێک بەڵام دادگا ڕەتی کردەوە چونکە ئەدیسۆن ئەمریکاییەکی سپی پێستی دەوڵەمەند و خاوەن کۆمپانیای ئەلەکتریکی بوو کە خزمەتێکی گەورەی بە کۆمپانیا گەورەکانی دەوڵەت دەکرد. تێسلا کەسێکی ئینگلیز زوبان و بە نەژاد ئەنگلۆ-ساکسۆنی نەبوو بەڵکو پەنابەرێکی ئەوروپای ڕۆژهەڵاتی بوو، لەگەڵ هەموو ئەمانەدا دەیوست ئایدیاکانی خزمەت بە هەموو مرۆڤایەتی بکات بە کەمترین تێچوون و کەمترین نرخ. ئەم هەڵویست و ئەم ئایدیایانەی تێسلا دڵە ڕاوکێیی خستە ناو دڵی خودی ئەدیسۆن و دەسەڵاتدارانی دەوڵەتەوە کە نوێنەرایەتی کۆمپانیا گەورەکانی وڵات دەکەن، بۆیە بە ماوەیەکی زۆر تێسلا دەسبەسەر دەکرێ لە ئوتێلەکەی خۆیدا و دواتر کوشتیان گوایە جەڵدەی دڵ لێی داوە و هەرچی نوسین و بەڵگە و ئەزمون و وانەکانی هەبوو لە لایەن ئێف بی ئایەوە دەستی بەسەردا گیرا. وەک دەڵێن ئیستاش زۆرێک لە داهێنەرە گرنگەکانی دنیای ئیستا ئایدیای ئەون.

کورتەی باسەکە ئەوەیە کە لە پێشەکی ئەم بەگەیەدا ئاماژەم پێدا. ئەوەی ئەدیسۆن لە پاش دەسەڵاتدا بەشێکی زۆر لە داهێنانەکانی تێسلای برد و خۆی پێ بردە پێشەوە و تێسلا هەرگیز بە قەد ئەدیسۆن ناودار نەبووە و هەکارەکانیش دیارن کە شێرکۆ و ئەدیسۆن دەبنە شوێنێک و جەلال و تێسلاش دەبنە شوێنێکی تر. دیارە لە رووی جەوهەرییەوە جەلال و تیسلا براوەن هەرچەندە بە زاهیر شێرکۆ و ئەدیسۆن براوە بن.

مام زامن و شێرکۆ بێکەس

یەکێک لە دیمەنە جوان و هونەری و ئەدەبیە قەشەنگەکەی ڕۆمانەکەی خانەقای میران ئەبراهام هێنانی کاراکتەرێکی ڕوحیە بە ناو

بەرهەمەکەی. مام زامن ئەو روحە جوانەیە لە دوکانەکی خەیاڵیەوە باڵ دەگرێ کە پەیامی جوان و حەکیمانە وەک وانە دەبەخشێنێتەوە لەو ئەزموونانەی لە ژیانەوە فێری بووە. وانەکانی مام زامن بە قەد نوقڵە شیرین و ترش و خۆش و مزرەکانی دوکانەکەی بە تامن بەڵام روحی مام زامن تەنها میوانداری ئەو دڵ و ویژدانانە دەکات کە پاک و بێگەرد و قوربانیین. میران ئەبراهام مام زامن وەک روحێک دەهێنێ و دەچێتە دڵ و دەروون و هزری جەلالی مەرزا کەریم و ئەوانی وەک ئەون و ئاموژگاری و قسەکانی وەک نوقڵ رەنگاڵەیی بە تامی شیرین و ترش خۆش پەخش دەکاتەوە بەسەریاندا. شێرکۆ بێکەس لەو کەسانەیە مام زامن سەردانی نەکردووە بۆیە کاتێک جەلالی میرز اکەریم کاتێک باسی دوکانەکەی و نوقڵەکانی دەکات شێرکۆ دەڵێ نایناسم و نەمبیستووە. مام زامن وەک روحێکی بێگەرد و غەدرلێکراوی جەلال میرزا کەریم دەبێتە دادگایەک و لەوێی شێرکۆی تیدا محاسبە دەکرێ لە بەرامبەر ئەو هەڵوێست و کردارەی کە لەم بەشەی خوارەوەدا باسی دەکەین:

شێرکۆ بێکەس و عەبدوڵڵا پەشێو

ئەوەی جێگەی سەرنجێکی تری گرنگە چون ئەو بەرخوردە نزم و خاڵی لە مەراڵە کە سیاسیەکان و هیزەکانیان دژ بەوانی تر ئەنجامیان دەدا، هەمان تاس و حەمام لە ناو نێوەندی ئەدەبی ئەو دەمەدا هەبووە تا رادەی ئەوەی بە جەلالی میرزا کەریم و هاوڕێکانی بڵێن حیز و قوندەر و چی و چی. ئەوانەی لەو ململانێ ناشەریفانەیەدا بوون شیرکۆ بێکەس و عەبدوڵڵا پەشێو دوو نموونەی دیار بوون. هەرچەندە شیرکۆ نەهی دەکاتەوە کە ئەو ئاگای لەو تۆمەت و پروپاگەندانە بێت بەڵام تەمەنی دوورودرێژی شێرکۆ لەگەڵ ئەو دەسەڵاتەدا لەو کاتەوە تاکو ئەو ساتەی مرد جگە لەوەی لە ژێر سایەیدا دەژیا خەریکی پیاهەڵدانیش بووە پیایاندا چ لە شاخ و چ لە شار بەڵگەیەک حاشا هەڵنەگری ئاگاداری شێرکۆیە لەو پاشقول لێگرتن و ناوزڕاندن. کاتێک یەک دوو هەڵوێیستی لەمەڕ کوشتنی ژنان وەرگرت کە سەرچاوەی ئەو کوشتنانە بەرهەمی ئەو دەسەڵاتدارێتییە بوو ئیدی نێوەندەکە هەموو ئەو رابردووە پڕدەسەڵاتەی شیرکۆیان لە بیر چۆووە هەر وەک چۆن رابردووی سەرکردە سیاسییەکان لە بیر چۆوە کە چۆن وڵاتیان وێران کرد لە گشت رووییەکی سیاسی و کۆمەڵایەتی و ئابوری و فەرهەنگییەوە. دەستپێک و کۆتایی ژیانی شێرکۆ لەگەڵ ئەو دەسەڵاتدارێتییەدا بووە کە هۆکار و ئەنجامدەرە بۆ سوتاندن و کوشتنی بەهارەکانی وەک بەهاری عاشقی جەلال، تا کوشتنی بە شەپۆلی ژنان هەر لە شاخ و شارەوە کە ئەنجامەکەی بۆ دروستکردنی گۆڕستانێکی بێ ناونیشانی ژنانە لە شاری سلێمانی. مێژووییەکی ئاوها بێ هەڵوێستێکی سەر

کاغەزی وەک “ژن ژیانە مەیکوژە” ناسەدرێتەوە و پەردەپێشیش ناکرێ.

باسکردنی کوردە جووەکان لەو خانەقایەدا

نەک هەر هەمووی ئەو ڕۆمان و چیرۆکە کوردیانەی بەڵکو هەرچی بابەتێکی سیاسی و ئاینی و وێژەیی تریش نوسراون لە ئەوەڵەوە تاکو ئیستا باسی هەموو شتێکیان کردبێ باسی گرنگترین و هەستیارترین لە هەمان کاتدا پڕ شەرمترین و بەداخترین و بە حەسرەتترین ڕووداویان نەکردوە ئەویش کارەساتی دەرکردن و بەزۆرەملێ کۆچ پێکردنی کوردە جووەکان بووە کە مێژوویان لە پێش مێژووی کوردە موسڵمان و مەسیحیەکانەوەیە لەو نیشتمانەدا کە پیی دەترێ کوردستان. خانەقاکەی میرزا بەدەر نیە لە باسکردنی کوردە جووەکان هەر لەو غەدرانەی لەیان دەکرێ تاکو ئەو بەشداریە سیاسی و ڕۆشنبیریانەی لە خانەقاکەدا دەیگێڕن وەک ساڵح شارەزووری کە هاوشانی ئەو کەسێتیە کوردانەیە کە نەمەکی ئەو خانەقایەیان کردووە کە دواتریش بوونە ڕەمز و ناوداری ئەو وڵاتە. یەکێک لە ڕەگەزە گرنگ و بەهێزەکانی چیرۆک و ڕۆمانەکانی میران ئەبراهام باسکردنی ئەو کەمینە نەتەوەیی و ئاینی و نەژادیانەیە بەتایبەت کەمینەی جووە کوردەکانی باشوری کوردستان بەتایبەتتر شاری سلێمانی. کاتێک دەبینین هەر ڕۆمان و بابەتێکی تر گەر باس لە دەورانی سەدەی رابردوو بکات بەتایبەت تاکو ساڵانی کۆتایی شەستەکان و ناوەراستی حەفتاکان و باسی کوردە جووەکان نەکات ئەوا ئەو بەرهەمە ناکامە و ناتەواو و بێ ماناشە.

ئەنجامگیری

ئەو قوربانیدانەی میرزا کەریم و خانەوادەکەی پێشکەشیان کرد بە پرسێکی ئینسانی و نیشتمانی و نەتەوەیی خۆیان، ئەو هەنگاوە گرنگەی جەلالی میرزا کەریم نای هەر لە دروستکردنی ڕوانگەوە تاکو داهێنان لە شعر و ئەدەبی نوێی کوردیدا… چوونە گیرفانی ئەوانەی ئیستا لە سەردارێتی ئەدەبی هەروەها سیاسی کوردیدا دانراون و قسەگوتن لەسەریان بقەیە. لەبەرەوە ئەو وانە مێژوویە فێر دەبین کە زۆربەی زۆری ئەو کەسێتی و هیزە مێژوویانەی لە مێژووی مرۆڤایەتیدا بە گرنگ و مەزن دانراون یان پیرۆز کارون شایەنی ئەو ریز و شایستەیە نین و مێژووش تژیە بە نموونە و بەڵگەی پڕ دەشتی کاکی بە کاکی لەم ڕووەوە. دیارە ئەوەی گرنگە و دەمێنێتەوە ڕاستیەکانە، ئەو ڕاستیانەی هیچ زەمەنێک ناتوانێ بیانشارێتەوە هەرجەندە نەگوترێن و کپ بکرێن. ڕۆژگارێک هەردەت ئاشکرا بکرێن و ئازادانە بگوترێن هەروەک چۆن میران ئەبراهام “خانەقای میرزا” کردووە بە سەکۆی ئاشکرا کردن و گوتنی حەقیقەتە مێژوویەکان.